

ca

colecția
athanasiana

STUDIA

MÁRIA-TISZTELET
ÉS MÁRIA-KEGYHELYEK
KÖZÉP-KELET-EURÓPÁBAN
A 18. SZÁZADBAN

I/17

MÁRIA-TISZTELET
ÉS MÁRIA-KEGYHELYEK
KÖZÉP-KELET-EURÓPÁBAN
A 18. SZÁZADBAN

Szerkesztette:

Terdik Szilveszter

Nyíregyháza

2024

COLLECTANEA ATHANASIANA

I. Studia

vol. 17.

Kiadja a

Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola

H-4400 Nyíregyháza, Bethlen G. u. 13–19.

Tel. +36 42 597 600

www.szentatanaz.hu

kiadvanyok@szentatanaz.hu

Felelős kiadó: *Odrobina László mb. rektor*

© Szerzők, 2024

A borítón:

A második máriapócsi könnyező ikon. Ismeretlen festő, 1707 körül.

Makói Juhász István felvétele, 2005.

ISSN 2060-1603

ISBN ISBN 978-615-6201-34-8

Nyomdai kivitelezés: *Kapitális Nyomda, Debrecen*

Felelős vezető: *Joó László*

Tartalom

Véghseő Tamás: Kegyhely – és szakrális táj – születik. Bevezető gondolatok	7
Jakab Attila: Régészeti kutatások a máriapócsi kegytemplomban	13
<i>Appendix: Istvánovits Eszter: Kora népvándorláskori temetkezés a máriapócsi templom kriptája alatt</i>	30
Terdik Szilveszter: A pócsi Istenszülő tisztelete az ortodox világban	51
Golub Xénia: Csodatévő Mária-ikonok és másolataik a magyarországi szerb templomok Istenszülő-trónjain	93
Hegedűs Enikő: A kolozsvári Könnyező Szűz kegyképének ábrázolásairól	133
Ana Dumitran: An unwelcome miracle: the weeping of the Virgin Mary's icon from Vidrasău (1780)	157
Tüskés Anna: „ <i>Lectulus noster floridus</i> ”. A győri székesegyház kegyképének ikonográfiájához	171
A konferencia programja	188

A pócsi Istenszülő tisztelete az ortodox világban

TÉRDIK SZILVESZTER

Édesapám, Terdik Mihály (1937–2020) emlékére

A pócsi ikon tisztelete orosz földön

Az orosz ikonográfiai hagyományt az Istenszülő-ábrázolások mérhetetlen változatossága jellemzi, ami leginkább a katolicizmus Tridentinumot követő kegyképbőségével állítható párhuzamba. Az ortodox világban egyedülálló módon, az orosz egyházi kalendáriumban a 15. századtól kezdve sorra jelentek meg a különböző csodatévő ikonok önálló ünnepei, amelyek száma a bolsevik forradalom (1917) előtt már a kettőszázharmincra is elérte.¹ Konstantinápoly bukása (1453) csak felerősítette ezt a folyamatot: mint ahogy a bizánci képrombolás (726–843) alatt bizonyos ikonok csodálatos módon Rómában nyertek menedéket, úgy a második Róma eleste után már Moszkva, a „harmadik Róma” kínált otthont az újabb, a muszlim hódítás miatt fellángoló üldöztetésnek kitett szent képek számára.² A Makarij metropolita idejében, 1547 és 1549-ben tartott moszkvai szinóduson nem csupán számos orosz szentet kanonizáltak, hanem több csodatévő Istenszülő-ikon liturgikus tiszteletét is elrendelték.³

A csodatévő ikonok közötti tájékozódást különböző tudományos jellegű,⁴ vagy népszerűsítő feldolgozások segítik, amelyekben ábécé vagy naptári rend-

* A tanulmány az MTA–SZAGKHF Lendület Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport támogatásával készült.

1 Pliukhanova, Maria: Le feste dedicate alle icone della Madre di Dio nel calendario ecclesiastico russo. In: *Il tempo dei santi tra Oriente e Occidente. Liturgia e agiografia dal tardo antico al concilio di Trento*. A cura di Anna Benvenuti – Marcello Garzantini, Roma, 2005, 419–433.

2 Kriza Ágnes: *A középkori orosz képvédő irodalom I. Bizánci források*. (Ruszsztika könyvek XXXI), Budapest, 2011, 97–98.

3 Bentchev, Ivan – Hausteijn-Bartsch, Eva: *Muttergottesikonen*. Bielefeld, 2000, 16. [Bentchev – Hausteijn-Bartsch, 2000].

4 Bentchev, Ivan: *Handbuch der Muttergottesikonen Russlands. Gnadenbilder – Legenden – Darstellungen*. Bonn, 1985. [Bentchev, 1985]. Bentchev – Hausteijn-Bartsch, 2000.

ben követik egymást az ikonok, utóbbiakban gyakran a rövid történeti ismeretű után az ünnepükhöz kapcsolódó liturgikus himnuszokat és imákat is közölnek a hívek épülésére.⁵ A 17. századtól kezdve már egyházi szláv nyelven is megjelentek olyan munkák, amelyek az „egész világon” található híres Istenszülő-ikonok katalógusát nyújtják. Több esetben kimutatható, hogy a nyugati kereszténységben ekkoriban népszerű Mária-atlaszok közvetlen hatásáról van szó.⁶

Az egyházi évet egyre jobban átszöví, az Istenszülő ikonjainak szentelt emléknapok jobb áttekinthetőségét segítik még az orosz naptárikonok különböző típusai is, amelyekben más szentekhez, ünnepekhez kapcsolódva jelennek meg a kisméretű Mária-ikonok, de az sem ritka, hogy csak ez utóbbiak alkotnak egy nagyobb kép köré naptári rendbe szerkesztett „ikonkatalógust”. A naptárikonoknak kétségkívül vannak bizánci előzményei is, de a középkorban nem váltak annyira népszerűvé, mint az újkori Oroszországban.⁷

Először Grigorij Pavlovics Tyepcsegorszkij moszkvai pap, metsző (aktív 1702–1718 között) készített ilyen típusú, az Istenszülő-ikonokból összeállított kompendium metszeteket 1713–1714 között. Eredetileg nyolc metszetlapot adhatott ki, amelyek közül kettőn nyolc-nyolc, hat lapon pedig egyenként tizenkét Istenszülő-ikon szerepelt, összesen 88 típust örökíthetett meg. Ezekből mára csupán három lap maradt fenn (kettő a tizenkettes és egy a nyolcas variánsból). Az eredeti sorozatból 83 különböző Mária-ábrázolás ismert. Számos olyan képtípus is feltűnik rajtuk, amelyeket korábban, a 18. század előtt nem ismertek az orosz hagyományban.⁸ Nem sokkal később fes-

5 Ezek közül többet idézünk a tanulmányban.

6 Boeck, Elena: Strength in Numbers or Unity in Diversity? Compilations of Miracle-Working Virgin Icons. In: Jefferson J. A. Gatrall – Douglas Greenfield (eds): *Alter Icons. The Russian Icon and Modernity*. Pennsylvania University Park, 2010, 33–34. [Boeck, 2010]. Magyarul Esterházy Pál jelentetett meg először ilyen típusú gyűjteményt: Esterházy Pál: *Az egész világon lévő csudálatos Boldogságos Szűz képeinek röviden föltett eredeti*. Nagyszombat, 1690, 209–210. (faksimile, Budapest, 1994.) Ennek a műnek a német előképeiről lásd a faksimile kötethez írt kísérő tanulmányokat Tüskés Gábortól, Knapp Évától és Galavics Gézától.

7 Azonban a különféle csodatevő Istenszülő-ikonokat egy táblán egyesítő ikonra csupán egy példát ismerünk a bizánci világból: a Sínai Szent Katalin kolostorban maradt fenn az a 12. századra datált, sok apró mezőre osztott ikon (49x36 cm), amelynek felső sorában hat Istenszülő-kép jelenik meg egymás mellett, a többi sor Krisztus csodáit és passióját ábrázolja. Erről a korábbi irodalommal: Boeck, 2010, 28–29, Fig. 1.

8 A metszetlapokat a moszkvai Állami Puskin Múzeum gyűjteményében őrzik. Ezekről lásd: Кочетков, И. А.: Свод чудотворных икон Богоматери на иконах и гравюрах XVIII – XIX веков. In: Лидов, А. М. (red.): *Чудотворная икона в Византии и Древней Руси*. Москва, 1996, 404–417., 405, Bentchev – Hausteин-Bartsch, 2000, 16; Boeck, 2010, 34. Tyepcsegorszkijtól ismertek más témájú metszetek is: pl. a tizenkét nagy ünnep, egy Képes Biblia, valamint Szent Elek akathisztoszához készített illusztráció.

tett ikonváltozataik is megjelentek ezeknek a Mária-ikonokat összesítő kompozícióknak.⁹

Тьерцегорскіј metszetei közül számos „А legragyogóbb Nap” (Солнце Пресветлое) című kéziratos könyvbe ragasztva maradt fenn. A kötet keletkezését 1715 és 1716 közötti évekre helyezik a kutatók. A művet Szimeon (Szemjon) Fjodorov Mohovikov, a moszkvai Kreml Örömhírvétel székesegyházának őre állította össze, akiről úgy tartják, hogy az óhitűekkel is szimpatizált. A munka összeállítását feltehetően az I. Péter cár idejében fellángoló képromboló eretnekség elleni küzdelem inspirálta. Ezeke az eretnekeket egy 1714-ben tartott zsinaton el is ítélték.

A kötetnek két kéziratos példánya ismert. Az első könyv 539 kézzel írt oldala különböző szerzők munkája, a moszkvai Egyetemi Könyvtárban őrzik. A 85 Istenszülőt ábrázoló metszet közül 77 Тьерцегорскіј műve, ezen kívül van még benne egy akvarell is. A könyvben szerepel még további 48, különböző csodatévő Mária-ábrázolás története, amelyekhez nem tartozik illusztráció, bár a metszetek helyét kihagyták. Az összesen több mint 130 csodás ikon (77 Oroszországban, 55 Palesztinában, valamint az egész keleti és nyugati világban található), leírásában a csodák helyét és idejét is feltüntették.¹⁰

A csodatevő ikonokat feldolgozó írás másik változata a moszkvai Állami Történeti Múzeumban maradt fenn. Ebbe Mohovikov kötetének a csodatevő ikonokról szóló részét másolták át. A könyv egykori tulajdonosáról, Fjodor Mihajlovocs Muriginről 1730. október 16-án kelt autográf bejegyzés emlékezik meg. Ebben a kötetben három olyan ábrázolás is megtalálható, amely a másikban nincs.¹¹ Szerepel benne egy ún. „Venszkaja”, vagyis „bécsi” ikon is, Тьерцегорскіј metszetével illusztrálva, amelyet a magyar olvasók először 2007-ben, egy Szombathelyen megjelent tanulmánykötet borítóján láthattak: a metszet reprodukcióját, a kötet hátoldalán pedig a hozzá tartozó leírás kezdősorainak magyar fordítását is olvashatták.¹²

9 Bentchev, 1985, 141–147, Abb. 1–6.; Bentchev – Haustein-Bartsch, 2000, 16–18, Abb. 1–5.; Boeck, 2010, 34.

10 A kötetet a moszkvai egyetemi könyvtárban őrzik: МГУ, No 10536–22–71. Elsőként ismertette: Поздеева, И. В.: Вновь найденный сборник Симеона Моховикова с гравюрами Г. П. Тепчегорского. In: *Народная гравюра и фольклор в России XVII–XIX вв., Материалы научной конференции*. Москва, 1976, 175–198. A kötettel foglalkozó újabb irodalom: Кобяк, Наталя А.: О некоторых источниках сборника «Солнце пресветлое» Симеона Федорова Моховикова. In: *Стародруки і рідкісні видання в університетській бібліотеці: матеріали Міжнародних книгознавчих читань (Одеса, 14–16 вересня 2009 р.)*. Одеса, 2010. 154–160.; Кобяк, Н. А. – Зименко, Е. В. – Шульгина, Э. В.: Новые данные о сборниках «Солнце пресветлое». *Вестник Российского гуманитарного научного фонда*, 2010 № 3. 140–149.; Boeck, 2010. 34.

11 Ezt a példányt ismerteti: Лепяхин, Валерий: *Сказание о чудотворных иконах в древнерусской словесности*. Москва, 2012, 188. [Лепяхин, 2012].

12 A kötet címe: Ágoston Magdolna (szerk.): *A szent művészet és az ikon. Tanulmányok*.

A „Venszkaja” eredetével néhány évvel később Lepahin Valerij foglalkozott alaposabban.¹³ Kiadta a metszetet kísérő kézirat átiratát is.¹⁴ Jelen tanulmányban a moszkvai Egyetemi Könyvtárban őrzött kézirat szövegét használtuk: ez valamelyest rövidebb, mint a már kiadott verzió, ugyanis a kép történetének végén hiányzik a forrásmegjelölés, az Áthoszi Paterikon, egyébként pontosan meg nem határozható példányára történő utalás, valamint a képromboló eretnekeket elítélő polemikus mondat, amelyek a Lepahin által kiadott, Murigin-féle változatban szerepelnek.

Mohovikov művében a „Venszkaja” metszethez kapcsolódó leírás első mondatából csupán annyi derül ki, hogy ez a kép Bécsből származik és Magyarországon őrzik. Ezt egy hosszabb történet követi, amelyben már az áthoszi Dionísziu monostor kerül szóba, és az ott őrzött egyik híres kegykép, az ún. Akathisztosz-ikon legfontosabb csodájáról olvashatunk. A kötet 123. foliójának verzióján, az oldal bal felső sarkába van beragasztva egy rézmetszet, melyen közvetlenül a kép alatt ez a magyarázó felirat olvasható: „A Legszentebb Istenszülő Magyarországon lévő bécsi csodatevő képmásának ábrázolása” (1. kép). A kézzel írott bővebb ismertetés, amely a 106. ebben a műben, s amely a 124. folio mindkét oldalán folytatódik, így szól (2–3. kép, az egyházi szláv szöveg átiratát lásd a függelékben):

„A Legszentebb Istenszülő Magyarországon lévő bécsi csodatevő képmása 6700¹⁵ október 18-án mutatkozott meg. Ez a képmás azelőtt az Áthoszhegyen, a Dionísziu monostorban volt. Oda kötődik az alábbi csoda. Valamikor az idő tájt jött ezen monostorba egy rablófejedelem és ezt az ikont erőszakkal elorozta a templomból. És bezárván azt ládájába elment onnét, megfenyegetvén az atyákat. Majd, mikor a nyílt tengeren hajózott, álmában kétszer, háromszor látta a Legszentebb Istenszülőt, aki fenyegette őt és mondta: 'Miért zártál be engem ide, te megátalkodott és gonosztevő? Vigyél engem vissza hajlékomba, ahol nyugodtam.' Ő azonban, mintha nem is hallotta volna ezeket a szavakat és nem is értett volna az egészből semmit. Izgatottan ült, mint aki megháborodott. Aztán nagy és szörnyűséges vihar tört ki a tengeren, mintha ördög szállta volna

(Szláv Történeti és Filológiai Társaság, Berzsenyi Dániel Főiskola, Ruszisztika 2), Szombathely, 2007. A kötetben Lepahin Valerij szlavistát köszöntötték, feltehetően ő bocsátotta a szerkesztők rendelkezésére a címlapon szereplő metszetet és a „Venszkajáról” szóló kézirat kezdőoldal fotóját. A hátsó borítón a következő forrásmegjelölés olvasható: „Az isteni fényvel ragyogó Nap. Csodatevő ikonokról szóló legendák. 1730. A kép rézkarc. (Moszkva, Történeti Múzeum)” Megköszönöm Kriza Ágnesnek, hogy erre a kiadványra fölhívta a figyelmemet.

13 ГИМ. Муз. 42. л. 138. Лепахин, 2012, 186–195.

14 Уо. 188–189.

15 Ez a világ teremtésétől számított év, amely Krisztus születésétől számítva 1192-nek felel meg.

meg a hajót, hogy őt, társaival együtt a mélységbe taszítva elpusztítsa. És ekkor eszébe jutott a Legszentebb Istenszülő ikonja. Nekiindult a ládája felé, de azt darabokra törve a tenger habjain úszva találta, és szöttesei között ott volt a becses ikon, amelyből bőven áradt a müró, mely még a mai napiglan is jó illatot áraszt bőségesen. És mikor kezébe vette az ikont, megvigasztalódott és erősen hitt. És megszűnt a vihar azon nyomban. Ekkor, először ő is megfélemlt, majd társai kényszerítették, hogy menjen vissza a kolostorba. És átadta a Legszentebb Istenszülő ikonját a szerzeteseknek nagy félelem és remegés közepette. A szerzetesek a szent ikont a legnagyobb jámborsággal fogadták és elhelyezték a templomban a jobboldali kliroszra, a szent oltár déli ajtaja közelében, hogy ott mindenki láthassa és meghajolva tisztelhesse.”¹⁶

A történetben szó sem esik Pócsról. Akkor mi alapján feltételezzük, hogy a „bécsi” ikon történetét a pócsi kép ihlette, s esetleg nem valamelyik más, Bécsben tisztelt, ténylegesen az ortodox világból származó ikon?¹⁷ Ezt a sejtésünket csupán a metszet erősíti meg, amely egyértelműen az 1697-ben Bécsbe szállított pócsi kegyképet ábrázoló, valamelyik – egyelőre nem azonosított – kisgrafika alapján készülhetett: erre utal a kompozíció szerkezete, de ezt egyértelműsíti a Jézus nyakában viselt kereszt, a kezében tartott stilizált virág, aztán az Istenszülő mafóronjának csillagra emlékeztető díszei, illetve a szeméből bőségesen folyó könnyek (vö. 1. kép).

Úgy tűnik tehát, hogy Tyepcsegorszkij, vagy Mohovikov, de az is lehet, hogy valaki más a környezetükből, valamilyen úton-módon birtokába jutott a Bécsben tisztelt pócsi képet ábrázoló metszetnek, melyekből 1697-től kezdve mind a Habsburg Birodalom fővárosában, mind Augsburgban megjelentettek már néhányat, s amelyeken rendszerint rövid leírás is olvasható a kép könnyezéséről és magyarországi eredetéről (ezekben nem mindig szerepel Pócs, vagy ha igen, erősen torzult formában).¹⁸ Ennél több információ nem is igen jutott

16 Veljanovszki Dávid fordítása. Az eredeti dokumentumról készült másolat beszerzésében önzetlen segítséget nyújtott Olga Khavanova, a moszkvai Történettudományi Intézetben dolgozó történész kolléga, amiért őszinte hálával tartozom.

17 Ilyen a Burg melletti Michaelskirche krétai eredetű Hodigitriája, amely 1672-ben került a templomba. Lásd: Aurenhammer, Hans: *Die Mariengnadenbilder Wiens und Niederösterreichs in der Barockzeit*. Wien, 1956, 82–83. Az is igaz, hogy kultusza soha nem érte el azt az intenzitást, mint a század végén a császárvárosba érkező pócsi kép.

18 Az 1713 előtt készült metszetek jöhetnek szóba előképként. Ezekről lásd: Tüskés Anna: A pócsi Mária-kegykép kisgrafikai ábrázolásai. In: *Ars perennis: Fiatal Művészettörténészek II. Konferenciája, 2009*. Szerk. Tüskés Anna, Budapest, 2010, 273–276. [Tüskés, 2010]. Tüskés Anna: Representations of the Mary-Icon of Máriapócs in Engravings. In: (eds.): *Sacred Space in Central and Eastern Europe from Middle Ages to the late Modernity: Birth, Function, and Changes*. Eds. Dumitran, Daniel – Burnichioiu, Ileana, Annales Universitatis Apulensis (Series Historica I), Alba Iulia, 18 (2014) 167–169. [Tüskés,

el Moszkvába, ahol Mohovikov ezt a hiányt úgy pótolta, hogy a Dionísziu monostor leghíresebb ikonjának történetét helyezte a metszet mellé, mivel ez utóbbiról – feltehetőleg – semmilyen képi forrással nem rendelkezett. Ami különös, hogy az orosz metszet alatti magyarázó sorban, és majd az azt kísérő szövegben is, a pócsi ikon szállítási irányát megfordították: nem azt olvassuk, hogy egy magyarországi ikont tisztelnek Bécsben, hanem éppen fordítva, azt állítják, hogy ez a bécsi eredetű kép Magyarországon található, s csak ezt követően fejtegetik, hogy eredetileg az Áthoszon volt. A szerző különös módon az ikon Bécsbe kerülését már nem részletezte.

Az Áthosz-hegy szinte minden monostorában őriznek egy, de akár több csodatevő ikont is. Tiszteletüket a szent helyeket felkereső zarándokokon kívül az adott monostor szerzetesei is terjesztették, akik különösen az újkorban, miután az egész bizánci birodalom már oszmán fennhatóság alá került, szívesen keresték fel a még ortodox uralkodók által irányított államokat (pl. Havasalföld, Moldova és Oroszország), hogy szükséges adományokat gyűjtsenek közösségeik fennmaradásához.

A Dionísziu monostort, amint neve is jelzi, egy Dionísziusz nevű, Kasztoria közeléből származó szerzetes alapította a 14. század második felében. A monostor csodatevő ikonját III. Alexiosz Komnénosz, trapezunti császár adományozta az alapítónak 1375-ben. A hagyomány szerint ez a kép egyike annak a hetvennek, amelyeket Lukács evangélista festett, és azt is tudni vélik, hogy éppen ezt az ikont hordozta körül Szergiosz pátriárka Konstantinápolyban, amikor 625-ben az avarok ostromolták a várost. A csodás szabadulás alkalmából született meg az Istenszülőt dicsőítő egyik leghíresebb költemény, az ún. Akathisztosz himnosz, amelyről az ikon is a nevét kapta. A csodatevő képet a monostor 16. században épült főtemploma, a katholikon előcsarnokából nyíló, a főépület északi oldalához csatlakozó centrális, de szabálytalan alaprajzú kápolna ikonosztázának alapképei között őrzik.¹⁹ A hozzá kapcsolódó csodás történetek közül kétség kívül az a leghíresebb, amely a Mohovikov-féle gyűjteményben is olvasható. A görög miráculumgyűjtemények szerint a kalózok 1592-ben rabolták el az ikont, amely csodálatos módon ekkortól kezdve illatos olajat, vagyis mirót is kezdett árasztani. Egyes változatok szerint az esemény hatására sok kalóz megtért, megkeresztelkedett és szerzetessé lett a monostorban.²⁰ A Dionísziu monostor Istenszülő ikonja mára annyira megfeketedett,

2014]. *Orcád világossága: görögkatolikusok Magyarországon*. Szerk. Terdik Szilveszter, Debrecen, 2020, 312., 314–315., kat. IV.3., kat. IV.5–6. [Terdik, 2020]

19 Capuani, Massimo: *Monte Athos: Baluardo monastico del Cristianismo orientale*. Novara, 1991, 226–231.

20 Vö. korábbi irodalommal: Amand de Mendieta, Emmanuel: *L'art au Mont-Athos*. Thessalonique, 1977, 21. Az áthoszi csodatevő ikonok történeteiről magyarul is olvasható válogatásban ez az ikon nem szerepel. Vö: Szántay Szémán István: *A Boldogságos Szűz a*

hogy ikonográfiájáról nem sokat lehet mondani; ami biztos: a félalakosan ábrázolt Szent Szűz baljában tartja a Gyermeket. Az ikon hátterét befedő, de a figurákat teljesen szabadon hagyó újkori ezüstborító által kirajzolt körvonal alapján úgy sejtethető, hogy a kompozíció az Eleusza típusba tartozik, amelyen anya és gyermeke arca összesimul. Az eredeti ikont valamikor később az Akathisztosz himnosz strófáit ábrázoló jelenetekkel vették körül.²¹ Különös, hogy míg az Áthosz többi híres csodatevő ikonjának viszonylag nagy számú, festett, vagy metszett ábrázolását ismerjük, ennek a képnek egyelőre sem középkori, sem újkori másolatát nem közölték. A kópiák hiányát talán az magyarázhatja, hogy a kép felülete már évszázadok óta erősen megsötétedett, ami nagy mértékben akadályozta a hiteles másolatok készítését.²²

Arra a kérdésre, hogy Mohovikov miért éppen ezt a történetet társította a pócsi kép metszetével, nem tudunk válaszolni. Elképzelhető, hogy a szerkesztő számára az ikon elmozdításáról szóló epizód jelentett fogódzót, hogy tartalmi kapcsolatot teremtsen a bécsi-magyarországi ikon története és az áthoszi legenda között.

A 18. századtól kezdve elterjedő orosz naptárikonokon már gyakran felbukkan a „Venszkaja” is. Ezek a miniatűr ikonok rendszerint a Hodigitria típusba tartoznak, de részleteikben már egyáltalán nem emlékeztetnek a Mohovikov-féle gyűjteményben található metszetre, s így a bécsi ősképpel sem állnak formai kapcsolatban (4. kép).²³ A „Venszkaja” ikon ünnepe február 15-én (ez újnap-tár szerint február 28.) állandósul az orosz ortodox kalendáriumban. Egyelőre

Kelet képtiszteletében és legendáiban. Budapest, 1959.

- 21 Az ikon eredeti mérete 31 x 26 cm, amely a keretező jelenetekkel együtt 77,5x52,5 cm-re növekedett. Az eredeti festmény enkausztiikus (viaszos) technikával készült. Az ikon ezüstborítását, amelynek a hátoldalán görög felirat meséli el a történetét, és a császári adományozást is megörökítették, 1786-ban készítette Jeremiás és György mester. Vö. Huber, Paul: *Athos: Leben, Glauben, Kunst.* Zürich, 1969, 312–315. Az ikonról jó minőségű reprodukciók G. Mantzaridis és Euth. Tsigaridas művében szerepelnek: Μαντζαρίδης, Γεώργιος – Τσιγαρίδης, Ευθύμιος: *Οι θαυματουργές εικόνες στο Περιβόλι της Παναγίας.* Athen, 2013, 144–148. Az ikonok elmozdításáról szóló legendák tágabb kontextusáról: Varvounis, Manolis G. – Rodosthenous, Nikos: *Religious Traditions of Mount Athos on Miraculous Icons of Panagia (The Mother of God).* *Balkan Studies* 52 (2017) 146–147.
- 22 Lepahin utal arra, hogy az Áthoszi Paterikonok is kiemelik: az ikon a sok műrőaszrtás miatt nagyon sérült, alig látszik, nehéz másolni, ezért a könyvekben sem közölnek róla képet. Лепяхин, 2012, 190–191.
- 23 Bentchev ismertet részletesebben egy 19. századi kalendáriumikont, amelyen nyolcvanhárom Istenszülő-ikon képecskéje is szerepel. Ezen a Venszkaja a legfelső sorban, balról számítva a 10. kép. Bentchev, 1985, 146–147, Abb. 6. Egy 19. század közepéről származó, magángyűjteményben lévő ikon felső sorában balról számítva a 12. kis ikon „venszkaja vo Ugrah” felirattal szerepel (lásd a tanulmányunk 4. képét), de más példákon is ott van: Bentchev – Hausteин-Bartsch, 2000. Abb. 2–3. Egy kalendáriumikonból kinagyított Venszkaja: <https://azbyka.ru/days/ikona-venskaja> (letöltve: 2021.01.20.)

nem világos, hogy az ikon naptári ünnepének miért ezt a napot választották, mivel Mohovikovnál október 18-a, Szent Lukács evangélista ünnepe szerepel a kép megjelenési dátumaként. A későbbi gyűjteményekben gyakran az 1570-es évszám is feltűnik mint a megjelenés éve, aminek oka egyelőre nem ismert.²⁴ A szentek életét és az egyes Istenszülő-ikonokat naptári rendben bemutató gyűjtemények rendszerint csupán egy mondatban emlékeznek meg a „Venszkajáról”, amely általában a Mohovikov-féle gyűjtemény első sorát visszhangozza.²⁵ Ez érvényes a hasonló jellegű, az Istenszülő-ikonokat bemutató modern gyűjteményekre is, amelyek néha egyszerűen a régiek felfrissített variánsai.²⁶

Ivan Bentchev, az 1970-es évektől Nyugat-Németországban, Bonnban élő restaurátor volt az első, aki az orosz gyűjteményekben szereplő „Venszkaja” típust a bécsi Stephansdomban őrzött pócsi kegyképpel kapcsolta össze 1985-ben megjelent művében.²⁷ Bentchev az orosz „Venszkaja” típusra vonatkozó alapadatok forrásaként Szergij Bulgakov 1900-ban megjelent papi kézikönyvét

24 Ezeket áttekinti Lepahin is, de nem ad megnyugtató magyarázatot: Лепахин, 2012, 193–194.

25 1866-ban, Moszkvában 169 litográfiával illusztrált gyűjtemény jelent meg a csodatévő Istenszülő-ikonok bemutatására, de ebben is csak egy mondat szerepel róla: *Сборник изображений явленных и чудотворных икон Пресвятой Богородицы, в православной церкви прославляемых*. Издание книгопродавца Манухина, Москва, 1866, 10. A kötet reprintje 1980-ban megjelent Montreálban, amely PDF-ben elérhető: <https://www.icon-art.info/phpBB2/viewtopic.php?t=9000> (letöltve: 2021.01.20.) Ebben a kötetben ugyan nem szerepel az ikonról litográfia, de egy 19. századi kötet alapján, Ivan Buharev háromszázhusz csodatévő ikont bemutató művéből az interneten már az is felbukkant: https://azbyka.ru/otechnik/Ivan_Buharev/serdets-nashih-uteshenie-320-chudotvornyh-ikon-presvjatoj-bogoroditsy/2 (letöltve: 2021.01.20.) A mű címe: *Чудотворные иконы Пресвятой Богородицы*. Ebben február 15-én ezt írják: „Икона Веская, что в Уграх. Явилась она в 1570 году. На сей иконе Пресвятая Богородица изображается с Младенцем Иисусом Христом, сидящим на левой Ее руке и благословляющим.” <https://www.sedmitza.ru/lib/text/440209/> (letöltve: 2021.01.20.) 2013-ban újra kiadták ezen a címen: *Сердце наших утешение. 320 чудотворных икон Пресвятой Богородицы*. 1907-ben Moszkvában, a Szent Szinódus jelentetett meg egy másik nagy gyűjteményt, amelyben az Istenszülő-ikonokat mutatták be: *Слава Богоматери: Сведения о чудотворных иконах и местно чтимых иконах Божьей Матери*. Москва, 1907.

26 Az előző jegyzetben említett litográfia szerepel ebben a népszerű műben is: Снегосорова, София: *Земная жизнь Пресвятой Богородицы и описание святых чудотворных ее иконъ, чтимыхъ Православною Церковью на основании Священного Писания и церковныхъ преданий*. С-Петербургъ, 1891. 175. Modern kiadásában azonban (*Земная жизнь Пресвятой Богородицы и описание святых чудотворных ее икон*. Москва, 2006. 155.) már közlik – feltehetően először – a Mohovikov-kötetben szereplő metszetet is. (Az első kiadást Golub Xénia, a modernet Dobos András bocsátotta rendelkezésemre, amit hálásan köszönök). Egy másik, hasonló típusú munkában nem szerepel a „Venszkaja” ismertetése, csupán a kötet végén, a naptári részben, február 15-én tűnik fel: Алексеев, С.: *Чудотворные иконы Пресвятой Богородицы*. Москва – Санкт-Петербург, 2016. 295. [Алексеев, 2016].

27 Bentchev, 1985. 119, Abb. 6, 108.

jelölte meg.²⁸ Annak ellenére, hogy a Mohovikov-féle kötet metszeteit talán nem ismerte, s az általa feldolgozott kompendiumikonok kis kompozíciói sem hasonlítanak a Bécsben őrzött pócsi ikonra, mégis helyesen határozta meg az ősképüket. Feltehetően a gyűjteményes ikonokon a „Venszkaja” időnként fel-tüntetett magyar kapcsolata alapján következtetett arra, hogy a Stephansdom híres kegyképe rejtőzhet a háttérben.

Az orosz kultusztörténet áttekintése után megállapítható, hogy a világ csodatevő ikonjait bemutató, az orosz ortodoxiában elterjedt írott művekben, valamint a festett kompendium-ikonokon szereplő „Venszkaja” típus mögött a Bécsben őrzött pócsi ikon rejtőzik, amelynek nem csupán a története, de festett formája is átalakult olyannyira, hogy az előkép és a későbbi ábrázolások között meglévő kapcsolat az olvasó, vagy a szemlélő számára egyáltalán nem válhat egyértelművé, csak nagyon aprólékos kutatással fejthető fel. Ennek fényében aligha beszélhetünk a pócsi kép tudatos orosz kultuszáról, inkább egy rejtőzködő tisztelet nyomai bontakoztak ki, amelyben a különböző hagyományokból származó elemek a felismerhetlenségig átformálták nem csupán a kép eredeti történetet, hanem annak a kompozícióját is erőteljesen átalakították.

A pócsi ikon tiszteletének emlékei a magyarországi szerb közösségekben

A történeti Magyarországon egyházkormányzati szempontból a legfejlettebb és legönállóbb ortodox közösségnek a szerb ortodox egyház számított egészen a 19. század közepéig. A szerbekre jellemző Istenszülő-tisztelet sokrétűségét e kötetben Golub Xénia foglalta össze. Jól ismert tény, hogy bizonyos katolikus kegyképek a hazai szerbek között is nagy ismertségre tettek szert (pl. a brünni Fekete Mária), a pócsi kép kultuszának nyomait először Szilárdfy Zoltán figyelte meg közöttük: 1996-ban a pócsi kegykép kultusztörténetével foglalkozó tanulmányában hívta fel a figyelmet arra, hogy a szentendrei Szent Mihály (ún. Pozsarevacska) templom szentélyében két olyan pócsi másolatot is őriznek, amelyek ovális formában, festett virágkoszorúban jelenik meg a Bécsbe szállított pócsi Istenszülő-ikon.²⁹

28 Oldalszámot nem ad meg. Bentchev művének bibliográfiájában a következő mű szerepel: Bulgakow, S. W.: *Handbuch für die Priester*, Charkow 1900 (russ.). A háromkötetes műből (Булгаков, Сергей Васильевич: *Настольная книга для священно-церковно-служителей*), Bentchev a 2. kötetre hivatkozott, amelyet online nem találtam meg. A mű 3. kötetét 1913-ban Kijevben adták ki, amelyben Bulgakov az ünnepeket is tárgyalja, ez online elérhető: http://www.odinblago.ru/nastolnaya_kniga_1/2 (letöltve: 2021.01.20.) Az online verzióban a 92. oldalon van február 15-e, de nem említik a „Venszkaja” ikont.

29 Szilárdfy Zoltán: Adatok a máriapócsi kegykép kultuszához és ikonográfiájához. In: *Máriapócs, 1696 – Nyíregyháza, 1996: Történelmi konferencia a máriapócsi Istenszülő-ikon első könnyezésének 300. évfordulójára*. Nyíregyháza, 1996, 157. [Szilárdfy, 1996].

Az egyik kompozíciót a hátoldalán két merevítő léccel ellátott nagyméretű (114,5x76 cm) fenyőfatáblára, olajjal festették (5. kép).³⁰ A sötétbarna háttér előtt pompás virágkoszorú övezi az ovális formájú pócsi kegyképet, amelynek világos okker háttere szinte ragyogni látszik. Az eredeti részleteiben elég pontosan követő kegyképmásolat művészi egyszerűségében érdekes kontrasztot alkot a szinte naturalista pontossággal megfestett virágokkal. A kép felső részét valamikor megcsonkították, eredeti záródása nem ismert. Egyelőre nem lehet tudni, hogy ez a festmény mikor és honnan került a Popszarevacska templom szentélyébe. Az épület 19. századi leltáraiban nem szerepel, noha az 1890-ben felvett inventárium a szentélyben három Istenszülő-ikont is említ, de egyik sem azonos ezzel.³¹ Elképzelhető, hogy a 20. században megszűnt valamelyik más templomból hozták ide.

Ugyancsak a Popszarevacska templom szentélyében található egy nagyon hasonló, de jóval gyengébb kavalitású pócsi másolat is (6. kép). A vászonra festett kompozíciót fekete keretbe helyezték (kerettel: 104 x 83 cm), s elképzelhető, hogy alkotója a fatáblára festett ikon egy variánsát hozta létre. Ez utóbbi kép szerepelhet az 1890-es leltárban is: „1 велика икона на платну, у црнjoj простoj рами, образа Богоматере”, vagyis: egy nagy ikon vászonra festve, egyszerű fekete keretben az Istenszülő ábrázolásával.³²

A virágkoszorúval övezett pócsi másolatok ritkák, bár metszeken szerényebb formában ugyan, de többször feltűnik ez a motívum. Minden bizonnyal a Bécsbe szállított kép Eleonóra császárné által adományozott *Rosa mystica* titulusa ihlette, amelyet az általa adományozott pompás kivitelű ezüst díszkeretre is felíratott (7. kép).³³ A reprezentatív ezüstkeretet 1776-ban egy másikra cserélték, azóta a Stephansdom kincstárában őrzik.³⁴ Ez a keret, amely az eredeti

Uő: A máriapócsi kegykép ikonográfiájához. In: Uő: *Ikonográfia – Kultusz történet: Képes tanulmányok*. Budapest, 2003, 125–126.

30 Az ikon először itt reprodukáltuk: Terdik, 2020, 322. A kép restaurálása a budapesti Képzőművészeti Egyetem Restaurátorképző Intézetében, a 2020/21-es tanévben, ötdéves diplomamunkaként zajlott. Forrai Kornélia, majd Seres Tamás szakmai felügyeletével a munkában résztvevő hallgatók: Géczy Sára Emese, Szigetváry Fanni Gizella, Varga Dóra Krisztina.

31 A szentendrei Popszarevacska templom leltárai, Szentendre, Szerb Ortodox Egyházmegyei Levéltár, Inventáriumok (Инвентари), 1787–1890.

32 A fordítást Golub Xéniának köszönöm.

33 Vö. Szilárdfy Zoltán gyűjtemények egyik metszetével: Terdik, 2020. Kat. IV.6, 315.

34 A keretről: Bachleitner, Rudolf: Das Bild der ungarischen Madonna im Stephansdom zu Wien. *Wiener Geschichtsblätter* 16 (1961) 355. Fenzl, Annemarie – Weißensteiner, Johann – Guber, Anton M. (Hrsg.): *850 Jahre St. Stephan, Symbol und Mitte in Wien: Sonderausstellung historische Museum der Stadt Wien Dom- und Metropolitankapitel, Wien, 24. April bis 31. August 1997*, St Stephan Historisches Museum des Stadt Wien, Wien, 1997. 235–238. Földvári Katalin: A pócsi kegykép kultusza Bécsben. In: Terdik, 2020, 304.

képet ovális kivágatban engedte láttatni, lehet „felelős” a pócsi kegykép ovális formátumú megjelenése miatt is, amelyek a kisgrafikai ábrázolásokon a 18. század első felében igen elterjedtek voltak.³⁵ Az ovális forma persze a katonai pajzsok ősi típusát is megidézte, ami jól érzékeltette a kegykép palladium, vagyis védőpajzs értelmezését is.³⁶

Bajorországból ismert két olyan festmény, amelyeken a szentendreihez hasonló virágkoszorú is látható. Az egyik Vornbach am Inn bencés kolostora számára készült. A hátoldalán olvasható felirat szerint Franz Werner Tamm (1658–1724) német festő alkotta 1700-ban. A kegyképet körülfontó virágkoszorút három angyal tartja. Nem sokkal később ugyanő Passauban a Szent Pál városi plébániatemplom főoltárának oromzatára is ezt a kompozíciót készítette el: az ovális képmezőhöz igazodva egy angyalt elhagyott, de az ikon okker hátterét számos, monkróm angyalfejjel elevenítette meg (8. kép).³⁷ A virágkoszorúba helyezett Mária-képek ekkor már közel százéves múltra tekintettek vissza. A barokkban egyre népszerűbbé váló csendéletek „lelki” alfajába tartoznak, amelyet a németalföldi katolikus festők invenciójának tartanak. Id. Jan Brueghel (1568–1625) a reformkatolicizmus egyik kiemelkedő alakja, Federico Borromeo (1564–1631) milánói érsek számára 1608-ben festette meg az egyik első ilyen kompozíciót, amely a kor szimbolizmusra fogékony gondolkodását tükrözi.³⁸ Tamm minden bizonnyal németalföldi tanulmányai során ismerkedett meg ezzel a képtípussal.³⁹

Ugyancsak Szilárdfy Zoltán ismertette először azt a zászlóképet, amely az 1990-es években, a szentendrei Belgrád székesegyház helyreállítása során, a harangtorony egyik ablakában, felismerhetetlenül összegyűrt állapotban került elő.⁴⁰ A festményeket 1996–1997-ben a budapest Képzőművészeti Főiskolán, Bodrogi Zsuzsanna restaurálta (ma: Szentendre, Szerb Egyházi Múzeum, ltsz.

35 A hazai gyűjteményekben lévő példákra lásd: Szilárdfy Zoltán – Tüskés Gábor – Knapp Éva: *Barokk kori kisgrafikai ábrázolások magyarországi búcsújáróhelyekről*. Budapest, 1987, Kat. 166., 168–170., 174., 177. [Szilárdfy – Tüskés – Knapp, 1987]. Továbbá: Tüskés, 2010, 270.

36 Ennek metszetváltozatai: Szilárdfy – Tüskés – Knapp, 1987, Kat. 183–185.

37 Vö. Schäffer, Gottfried: Zwei bischer unbekannte „Maria-Pötsch“-Kopien in Ostbayern. *Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde* 1970/71, 188–189. Lásd még: https://wilfried-hartleb.de/wp-content/uploads/2018/11/Seite_38-39_Doppel.pdf (letöltve: 2020. március 10.)

38 Prohaska, Wolfgang: Das Geistliche Stilleben. In: *Das Flämische Stilleben 1550–1680. Ausstellungskatalog*, Kunsthistorisches Museum. Wien, 2002, 321–325.

39 A műfaj távoli reminiscenciája Medveczky Jenőnek (1902–1969) a budai Szent Flórián görögkatolikus templom számára 1938-ban festett pócsi másolata, amelyen a kegykép gazdag és színpompás virágcsokor felett lebeg. A festmény fotója: Legeza László: *A budai Szent Flórián-templom*. Budapest, 2011, 27.

40 Szilárdfy, 1996, 157, 7. kép. Lásd még: Tüskés Anna: A pócsi kegykép tisztelete a kora újkorban. Egy Mária-kép jelképpé válása. *Élet és Tudomány* 66 (2011) 1464.

600).⁴¹ A központi álló téglalap alakú képek a pócsi Istenszülőt, illetve Szent Illés prófétát a tüzes szekéren ábrázolják (9–10. kép). A nagy festmények (97,5 x 77 cm) sarkaihoz kisebb méretű (37 x 27 cm), ovális formájú képek csatlakoznak, mindegyikben háromnegyedes beállításban megfestett figurákkal: a kegykép mellett, balról jobbra, felülről lefelé haladva Dávid király, Keresztelő Szent János, Szent Anna és Szent Erzsébet (az Előhírnök anyja) látható; a Szent Illés képet ugyanebben a rendben Szent József, Szent Joáchim, Szent Mózes próféta és Zakariás főpap (az Előhírnök apja) ábrázolása kíséri. A zászló, amelyből csak töredékek maradtak, bordó selyembrokát volt.

A kép eddig nem azonosított alkotója a pócsi Istenszülő megfestésekor minden bizonnyal metszet alapján dolgozott, hiszen a korszakban Bécsben számos kisgrafikai ábrázolás népszerűsítette a Stephansdomban őrzött csodatévő ikon kultuszát, amelyek Magyarországra is eljutottak. Ezen túl számolhatunk az ikon festett, helyi tiszteletnek örvendő másolatai (pl. az esztergomi Bakócz-kápolna kegyképe, s annak szentképváltozatai) hatásával is. Mindenesetre még nem sikerült konkrétan azt a metszetelőképet meghatározni, amely a festőre hathatott. Szilárdfy Zoltán figyelte meg, hogy a gyermek Jézus ezen a festményen nem az eredetin látható, liliumra emlékeztető stilizált virágot tart a kezében, hanem három darab háromlevelű lóherét, amely – amint az a nyugati hagyományban az íreket megtérítő Szent Patrik legendájából tudható –, a Szentháromság szimbóluma (11. kép). A bécsi előképre utalnak vissza azonban a Jézus nyakában függő kereszt, az Istenszülő gyöngysora, a ruháján hangsúlyosan megjelenő, szüzességére utaló csillagok, a háttérben látható aranyozott görög betűk, és a glóriák stilizált díszei, s nem utolsó sorban a Mária szeméből bőségesen folyó könnyek.

A kisebb képek közül, Keresztelő Szent János medalionján több furcsaság is megfigyelhető: a háttérben olvasható cirill betűs felirat – érthetetlen módon – Joákimot és Erzsébetet (ІОКИМЪ / ЕЛИЕЯВЕТЯ [sic!]) nevezi meg, az Előhírnök kezében tartott keresztben tekeredő mondatzalagon pedig latin felirat olvasható ([Ecce] AGNUS DEI) (12. kép). A rossz helyre festett és formailag is több hibát tartalmazó cirill betűs felirat (például az Elisaveta közepén a nagy C betű helyett a formailag hasonló E betűt írták), és a latin szöveg használata alapján azt feltételezhetjük, hogy a képek alkotója nem szerb, hanem katolikus közegből származott. A latin feliratot egyszerűen akár nyugati előkép használatával is magyarázhatnánk, de joggal feltételezhetjük, hogy egy ortodox festő biztosan ügyesen helyettesítette volna a szláv megfelelőjével. Ebben az esetben azonban az is jól látszik, hogy az alkotónak nem csupán a minden bizonnyal kézhez kapott cirill feliratok pontos átmásolása okozott nehézséget, de még

41 A restaurálási dokumentációja a Képzőművészeti Egyetem Restaurátorképző Intézetében megtalálható.

a megfelelő személyhez való rendelése is. Ennek fényében nehéz a kegykép megfestése mögött tudatos megrendelői szándékot feltételezni, inkább arról lehet szó, hogy a festő a megadott általánosabb témához (Istenszülő gyermekkel) egy olyan archaikus képtípust választott, amely formailag emlékeztetett a szerbek által is tisztelt, különböző régi Istenszülő-ikonokra. A zászló eredeti szerepe, megrendelője egyelőre ismeretlen, feltehetően valamelyik városi céh megbízásából készült.⁴²

Szilárdfy nyomán Miroslav Timotijević ismertette a szerb közönség számára is a fent részletesebben bemutatott három ábrázolást, s azt is megjegyzi, hogy a katolikus környezetben élő szerbek azért fogadhatták el a pócsi kép másolatait – amelynek pontos eredetével nem is nagyon lehettek tisztában –, mert a régi bizánci ikonokra emlékeztette őket.⁴³ Érdeemes megjegyezni, hogy néhány évtizeddel korábban egy másik szerb kutató a pócsi képet egy mára már elveszett, de a 11. századtól Belgrádban tisztelt, Konstantinápolyból származó „ezüst” Istenszülő-képpel, amelyet egyébként Lukács-ikonnak tartottak, is kapcsolatba hozott, s a magyarországi festmény esetleges előképének tekintette. Bár a kutató is megjegyzi: nincs arra vonatkozó adat, hogy az oszmán uralom alá került Belgrádból Magyarországra hozták volna ezt az ősi ikont, s ezen kívül a pócsi képen több motívum erős nyugati hatására utal, ami csak tovább gyengíti az esetleges kapcsolat melletti érveket.⁴⁴

Nem templomi használathoz, hanem egyérteműen a magánáhitat gyakorlatához kapcsolható három további műalkotás, amelyek szintén a hazai szerb tulajdonosokhoz kötődnek. Az első egy pompás, a 18. század utolsó negyedére datálható, ovális formájú, díszesen faragott, aranyozott copfos rátétekkel gazdagított, rézsüsen mélyülő, okker bársonnyal bélelt keretbe helyezett fatáblára olajjal festett pócsi kegykép (13–14. kép). Feltűnő, hogy az arcok realiztikusabb megformálásúak mint az ősképen, de a kevésbé plasztikus redők miatt a testek síkszerűsége megmaradt, ahogyan a nimbuszok díszei és a háttér görög feliratai is szorosan kötődnek a mintaképhez. A festőt eddig nem sikerült azonosítani, elképzelhető, hogy valamelyik hazai, a bécsi akadémián végzett szerb művész alkotása (esetleg Arszenije Teodorovics?). Mivel a keret és a festmény egykorúnak látszik, az előbbi stílusjegyei alapján a 18. század utolsó negyedére javasolt datálás tűnik helytállóknak. Az ikont már évszázadok óta birtokló csa-

42 A szentendrei gyűjteményben fennmaradt egy hasonló jellegű darab, amelyen szintén Illés próféta látható, a másik oldalán a Pünkösöd ábrázolásával, amelynek textillésze jóval későbbi ugyan, de a rajta átörökített feliratból kiderül, hogy 1766-ban a Tabakos céh készítette. Megköszönöm Vukovits Kosztának, hogy erre a darabra felhívta a figyelmemet.

43 Тимотијевић, Мирослав: Поштовање Богородице Брнске код Срба. *Саопштења Републичког завода за заштиту споменика културе* XXIX (1997) 187.

44 Татић-Ђурић, Мирјана: Икона Богородице Београдске. *Годишњак града Београда*, XXV (1978) 149, Fig. 2.

lád egyik ága grábóci eredetű, a másik ága a tabáni rác közösségből származott, de azt már a késői utódok nem tudták rekonstruálni, hogy pontosan mikor és hogyan került a tulajdonukba.

A másik egy jóval szerényebb minőségű üvegkép, amelyet Szemző Ilona Lóréven gyűjtött.⁴⁵ A Csepel-sziget déli végében fekvő településen ma is jelentős szerb közösség él, ezért elképzelhető, hogy közöttük maradt fenn ez a darab (15. kép). A festmény talán a 19. század elején készült, főbb vonalaiban híven követi a pócsi ősképet, bár a felső ívháromszöveget nem az eredetin látható kétszárnyú kerubok, hanem ornamentális díszítés tölti ki. A festmény kerete is korabelinek tűnik. Alkotója, aki származhatott katolikus, de akár ortodox közegekből is, minden bizonnyal valamelyik pócsi metszet alapján dolgozott.

A ráckevei egykori szerb kolostor gyűjteményében maradt fenn egy fára, olajjal festett pócsi Istenszülő, amely minden bizonnyal valamely metszetelőkép nyomán készülhetett a 19. század első felében (41.5 x 27 cm). Az egyszerű léckerettel ellátott festmény eredetéről semmit sem tudunk, talán a monostort felkereső valamelyik helyi, vagy környékbeli hívő, illetve zarándok ajándékként kerülhetett ide.

A szerbek és a pócsi kép kapcsolatával okán érdemes megemlíteni még egy érdekességet. Buczászky Alajos nyomán 1828 körül kezdett elterjedni egy olyan metszetváltozata a pócsi kegyképnek, amely Jordánszky Elek esztergomi kanonok 1836-ban kiadott, a hazai kegyképeket bemutató művében is szerepel a pócsi kegykép bemutatásánál (ez utóbbi a bécsi Dorneck metszőnő rézmetszete, 16. kép).⁴⁶ Ezekon a kisgrafikákon is egy Hodigitria típusú ikon jelenik meg, de Jézus nem virágot, hanem könyvet tart a kezében. Az eredeti pócsi kegykép és a metszet közötti formai különbségeken túl lényegesebb, hogy a metszet hátterén, az Istenszülő jobb vállánál egy egyházi szláv felirat is olvasható, amely egyértelművé teszi, hogy a metszet ősképet jelentő ikont Mihály szerzetespap Grábócon festette 1742-ben. Máiig nem sikerült megnyugtató magyarázatot találni arra, hogy a pócsi ikont a 19. század második negyedében miért éppen egy grábóci – mára sajnos elkallódott – ikonról készült metszettel helyettesítették, noha több kutató is foglalkozott a kérdéssel. Elképzelhető, hogy csupán egy félreértésről van szó.⁴⁷

45 Román Panni (Anna) személyes közlése, akinek gyűjteményében volt a kép. A teljes gyűjteményt a Néprajzi Múzeum vásárolta meg.

46 Jordánszky Elek: *Magyarországban, s' az ahoz tartozó részekben lévő Böldegságos Szűz Mária kegyelem' képeinek rövid leírása*. Posonban, 1836, 108–109.

47 Először Szilvay Iván figyelte meg ezt a különbséget. A szláv feliratot pontosan átírta a Jordánszkyknál közölt metszetről, de a „Grabovci” helységnévvel nem tudott mit kezdeni, a Pócs helységnév torzult változatának tartotta. A kérdést úgy zárta le, hogy a máriapócsi házfőnök magyarázatára hagyatkozott, aki úgy vélte, hogy az akkor még a kolostorban meglévő, másik Istenszülő-ikonról lehet szó, amelyen – szerinte – egykor talán ez a felirat is megvolt: Uriel Áldozár (Szilvay Iván): *Kincseink, vagyis az első mária-*

Összegzőképpen megállapítható, hogy a hazai szerb környezetben a pócsi kép jelenléte nem tipikus, de nem is egészen szokatlan. A szerbek a Habsburg Birodalom kiváltságos ortodox népeként biztosan ismerték a bécsi Stephansdomban elhelyezett ikont, s megérintette őket a kép kultuszának törökellenes aspektusa is, amely a 18. században a bécsi tisztelet egyik fő motívuma volt. A bemutatott példák alapján azonban inkább úgy tűnik, hogy – az orosz helyzethez hasonlóan – ebben az esetben is egy „látens” kultusról van szó, aminek alapját feltehetően nem a pócsi kép saját története, hanem a mögötte felsejlő, a Lukács-ikonokra visszanyúlónak tűnő, ősi ikonográfiai örökség biztosította.

Exkurzus I.

Arra is van példa, hogy egy olyan nyugati katolikus kegykép, amely formailag a szentendrei Popsarevacska templom pócsi másolataihoz hasonlít (ovális forma, virágkoszorú), az orosz egyházban is saját kultusszal rendelkezzen. Július 2-án emlékeznek meg az ún. pozsajszki csodatévő ikonról, amely egy litván kamalduli kolostorhoz köthető.⁴⁸

Litvániában, Kaunas városa mellett, Pažaislis-ben áll az egykori Lengyel-Litván Államközösség legnagyobb, olasz barokk stílusban épült kamalduli remetésege, amelyet Pacas Kristóf Zsigmond (1612–1684), a litván nagyfejedelemség kancellárja alapított itáliai tanulmányai során szerzett élményei hatására. A centrális, hatszögletű hajóval, magas kupolával, két homlokzati toronnyal bíró templom építését 1664-ben kezdték meg olasz mesterek, de csak a következő század elején, már az alapító halála után, 1712-ben fejezték be. A kancellár még 1661-ben kapott egy Mária-képet VII. Sándor pápától (1655–1667), amelyet az általa alapított monostor

pócsi, mikolai, második mária-pócsi, pálfalvai és klokocsói csodatévő szent képek leírása. Ungvár, 1907, 104–107. Ezt az értelmezést vette át Puskás Bernadett is. Lásd: Uő: A máriapócsi kegytemplom és bazilika kolostor. *Művészettörténeti Értesítő* 44 (1995) 187, 13. l. Tüskés Anna gondolta úgy először, hogy itt valóban a grábóci monostorról van szó. Vö.: Tüskés, 2010, 270. Tüskés, 2014, 164–165. Grábócon valóban élt egy Mihály szerzetespap ebben az időben, aki festő is volt, később a monostor igumenje is lett, s 1761-ben hunyt el. Golub Xénia a vezetéknevét is azonosította (Sztankovics), de hozzá köthető ikont egyelőre nem sikerült találni, csupán ezen a metszeten felbukkanó Istenszülő-ikont lehet hozzá kötni, amely azonban nem maradt fenn. Golub Xénia azt is felveti, hogy a Dorneck bécsi metszőnő által készített kisgrafika lehetett az első változat ebből a típusból, mivel ezen a szláv felirat még hibátlan, azonban az állítólag korábbi Bucsanszky-féle metszeten már több hiba is szerepel benne: Golub Xénia: *A grábóci ortodox monostor. Szerb művészeti örökség Magyarországon a 18. században.* Szentendre, 2024, 310–314.

48 A kép az orosz uralom megszűnésével Moszkvába került, ahonnan 1928-ban adták vissza a litvánoknak. Алексеев, 2016, 165.

templomában helyezték el (17. kép). A képhez kapcsolódva hamarosan önálló kultusz fejlődött, amelynek köszönhetően a római eredetű festmény kegyképpé vált. A monostort 1812-ben Napóleon hadai kifosztották, majd 1832-ben I. Miklós cár (1826–1855), az előző évben kirobbant felkelést követő megtorlás részeként bezáratta, a szerzeteseket száműzték. Egy évtizeddel később az “Istenszülő elszenderülése” ortodox férfimonostor kezdett el működni az épületben. A templomot az ortodox használatnak megfelelően átalakították, de a katolikus kegykép tiszteletét az új tulajdonosok is ápolták. Olyannyira, hogy amikor 1914-ben az orosz szerzeteseknek is el kellett hagyniuk a rendházat, a kincstárral együtt a kegyképet is magukkal vitték.⁴⁹ 1920-ban egy katolikus litván női kongregáció vette át a templom és a monostor gondozását, akiknek 1928-ban sikerült a kegyképet Moszkvából visszaszerezniük. A kolostort a szovjetek 1948-ban újra bezárták, a kegykép a kaunasi székesegyházba került, ahonnan csak 2001-ben helyezték vissza eredeti helyére, miután a nővérek is visszatérhettek (18. kép). Az ortodoxok kiemelkedő tiszteletének jele volt, hogy 1898-ban egy ezüst okláddal (fémborítóval) is ellátták a festményt, mivel csodatevő erejét az 1893-as kolerajárvány idején is megmutatta.⁵⁰

Azért érdemes ezt a sajátos kultuszt számon tartani, mert ebben az esetben nem egy katolikus kép ikonikus másolata vált csodatevő ikonná, mint ahogyan az a 17–18. század folyamán többször is megtörtént, hanem egy valódi katolikus kegykép egy az egyben vált az ortodox Mária-tisztelet tárgyává olyannyira, hogy kultusza még azt követően sem szűnt meg, hogy maga a kép lassan már egy évszázada eredeti helyére és tulajdonosaihoz került vissza.

Exkurzus II.

A második kitérőben egy teljesen római katolikus közegben készült emléket ismertetünk, melynek koncepciója az orosz kompendiumikonok szellemiségét idézi – noha feltehetően közvetlen hatásról egyáltalán nem be-

49 A munkákat Giovanni Battista Frediani kezdte, majd Carlo és Pietro Puttini folytatta. A templom gazdag freskódíszítését szintén olaszok készítették: Michelangelo Palloni és Giuseppe Rosa. A kolostor és kép történetéről lásd Laima Sinkunaite írását: <https://web.archive.org/web/20050118214313/http://lithuanianamerican.org/bridges/kov99/pazaislis.html> (letöltve: 2021.01.20.) A kolostor barokk falképeinek ikonográfiáját, erős máriás tematikáját ismerteti: Czyż, Anna Sylwia: Treści ideowe wystroju kościoła i klasztoru w Pożajściu. In: *Kameduli w Warszawie 1641-2016: 375 lat fundacji eremu na Bielanach*. Warszawa, 2016, 305–336.

50 A kép rövid története, barokk kori másolatairól és későbbi ortodox tiszteletéről: <http://pravicon.com/icon-256> és: <http://prep-serafim.cerkov.ru/2019/07/15/pozhajskaya-ikona-bozhiej-materi/> (letöltve: 2020.01.20.)

szélhetünk –, ugyanis gyűjteményes formában mutatja be a katolikus világ legfontosabb Szűz Mária kegyképeit.

A lazaristák bécsi anyaháza mellett Friedrich von Schmidt tervei szerint 1876 és 1878 között épült föl a Szeplőtelen fogantatás és Szent Szeverin tiszteletére szentelt templomuk,⁵¹ amelynek jobb oldali kereszthajójában áll egy neogótikus mellékoltár (19. kép). A központi oltárszekrényt Szűz Mária, az angyalok királynője kompozíció uralja: a három arkangyal között a fiát kezében tartó Szűz Mária félholdon és a világmindséget szimbolizáló gömbön áll, amely előtt a római Szent Péter bazilika és tér is feltűnik, alatta egy mondatszalagon latin nyelvű invokáció olvasható (*Regina Angelorum Ora pro Nobis*). A szárnyak belső oldalán mandorlában álló Jézus és Mária szíve ábrázolások a legnagyobbak. A két kompozíciót jóval kisebb méretű, profilozott keretekkel elválasztott négyszögletes mezők övezik, amelyekben Szűz Mária-kegyképek és kegyszobrok sugárkoszorú elé helyezett dombormű-változatai tűnnek fel. Az egyes kegyképek azonosítását az alájuk helyezett mondatszalagokon szereplő latinos formájú elnevezésük segíti, amelyek vagy földrajzi névből képzett alakok, vagy az egyes képtípusok közismert latin titulussal. A bal szárny belső oldalán a Jézus szíve kép körül tizenhat,⁵² míg a Mária szíve körül tizenöt kegykép másolata látható (20. kép). Ez utóbbi szárny jobb alsó sarkában Gábor arkangyal áll, lábánál egy mondatszalagon a donátorra utaló monogram és a készítés éve olvasható: Ex voto C. H. 1878.⁵³ Ezek alapján egyértelmű, hogy a templom berendezése már az épület befejezésének évében elkészült. Az ikonográfiai program kidolgozóját, aki feltehetően a lazaristák, vagy az őket támogató más egy-

51 A templom építéstörténetéről: Haiko, Peter – Kassal Mikula, Renata (Hrsg.): *Friedrich von Schidt Schmidt (1825–1891): Ein gotischer Rationalist*. Wien, 1991, 152–155.; Schmidt, Justus – Tietze, Hans: *Die Kunstdenkmäler Österreichs: Dehio Wien*. Wien, 1954, 179. Bundesdenkmalamt: *Dehio-Handbuch Wien. Band 3, X. bis XIX. und XXI. bis XXIII. Bezirk*. Wien, 1996, 464–465.

52 Balról jobbra, felülről lefelé haladva a mondatszalagokon olvasható feliratok: Maria de perpetuo succursu, Maria Taferlensis, Porta coeli, Maria auxiliatrix, Maria Radnensis, Ara coeli, Maria Monte Carmelo, Maria Brunnensis, Maria maior, Maria Bunzlauensis, Maria Arriminensis, Maria de bono consilio, Maria Kevelarensis, Maria Lurdensis, Maria Guadelupensis, Maria Einsiedlensis.

53 Balról jobbra, felülről lefelé haladva: Maria Pötschensis, Villa Vitiosa (?), Maria Lauretana, Maria Cellensis, Maria Spirensis, Maria Alt Tettingensis, Maria ab inclinato capite, Maria Absamiensis, Maria Tarnotensis, Maria Tzenstochoviensis, Maria Messanensis, Maria Edessensis, Maria Salettensis, Maria de Victoria, Mater Admirabilis, és végül Gábor arkangyal, aki kezében tekercset tart, rajta az angyali köszöntés szavaival (*Ave gratia plena*), míg a lába alatt lévő mondatszalagon a monogram és évszám szerepel. A monogramot van aki C. R.-nek olvassa, amely a ház első rektorára, a bécsi Szent István dómkáptalan tagjára, Ludwig Graf von Coudenhove-ra utalna. Vö. Jezl, Rudolf: 140 Jahre St. Severin in Währing. *Pfarrblatt Weinhaus – St. Severin*, Wien, 2018, Ausgabe 3, 5.

házi személyek közé tartozhatott, egyelőre nem ismerjük. Az oltár tervezőjére és kivitelezőjére vonatkozó adatot sem közöltek még eddig. Mestereit az építmény stílusa alapján leginkább a 19. század közepétől jellemzővé váló, a historizáló templomi berendezésekre szakosodott valamelyik bécsi „műipari intézet” számára dolgozó művészek között kereshetnénk. Az oltár művészi szempontból nem emelkedik felül a kor átlagán, ikonográfiai programját tekintve azonban igazi kuriózum. A kegyképmásolatok földrajzilag az egész katolikus világot felölelik, s megjelennek közöttük az akkoriban még nagyon újnak számító zarándokhelyek (pl. Lourdes) kultuszképei is. A magyar látogató számára az sem érdektelen, hogy két hazai vonatkozású kegykép másolata is feltűnik rajta: a jobb szárny első indító képe a Stephansdom pócsi ikonja, amely szoros értelemben inkább már bécsi, mintsem hazai kegyképnek számít, de magyar eredetét mindig számon tartották (21. kép), míg a bal szárnyon a máriaradnai kegykép is látható. Az utóbbi megjelenése talán azzal magyarázható, hogy a radnai kegyhely a délvidéki svábok körében is óriási népszerűségnek örvendett, bécsi kultuszának pedig fontos korabeli emléke volt, hogy a Votivkirche szentélyében, a Habsburg Birodalom fontos kegyképeit bemutató sorozatban is helyet kapott.⁵⁴

A 19. század második feléből maradt fenn egy bécsi kiadású szentkép is, amelyen a Szűz Mária tiszteletének ajánlott május hónap minden egyes napjához rendelnek egy kegyképet (22. kép). A harmincegy kis Mária-képet tartalmazó medalliont feliratok kísérik, a 30. napon megtaláljuk a Stephansdom pócsi kegyképét is (Maria Pötsch von St. Stephan/Wien). Elképzelhető, hogy a göttweigi bencés apátság gyűjteményében fennmaradt szentkép elkészítését talán ez a bécsi oltár ihlette.⁵⁵

A két kitérőben bemutatott emlékek több ponton mutatnak hasonlóságot a pócsi kép kapcsán érintett orosz és szerb közegben kibontakozó kegykép-kultusz néhány sajátosságával, noha közvetlen kapcsolat nyilvánvalóan nem áll

54 A sorozatról készült mintalapokat 1900 körül adták ki, amelyeket Henrik Swoboda pap, művészettörténész magyarázatai kísértek. Magyarországot a radnai kegykép és a szegedi „Maria Hilf” (sic!) képviselte, annak emlékére, hogy Savoyai Jenőnek a törökök felett aratott zentai győzelmében a szegedi Mária-képnek is jutott szerep. A falképen látható Napbaöltözött Asszony ugyan nem hasonlított a szegedi Havi Boldogasszonyra. Ugyanebben a sorozatban Erdélyből a csíksomlyói kegyszobrot emelték ki, de a falfestményen nem az általunk jól ismert kegyszobor, hanem egy pietà ábrázolás szerepelt. Lásd: *Marien-Legenden von Oesterreichischen Gnaden-Orten – XX Bilder im Chor der Votivkirche in Wien*. Tafel III. és VI.

55 Papír, rézmetszet. Címe: Eine Mai-Andacht. A nyomólap mértete: 18,7 x 13,2 cm. A lap szígnált, bal alsó saroknál: J. Kastner pinx.; jobb alsó saroknál: J. Benedict sc. Részletese leírása és fotója: <http://www.gssg.at/gssg/displayDocument.do?detailMode=default> (letöltve: 2020.01.20.)

fenn közöttük. Az egymástól elkülönülő felekezetekben kirajzolódó, párhuzamos jelenségek arra is felhívják a figyelmet, hogy a folyamatok háttérében általános, gyakran ősi, még a közös gyökerekre visszanyúló mechanizmusok működhetnek.

Képmelléletek

1–3. kép: A „Venzkaja” Istenszülő-ikon metszete és története. Rézmetszet és kézirat, 18. század második évtizede, Moszkva, Egyetemi Könyvtár, МГУ, No 10536–22–71, fol. 23v, fol 24

рѣ.

Ѿбразъ Престѣлы Ѿ
Бѣны вѣнникна.
Иже во Ѹ грахъ
чюдотво рный.
Гавнѣа в лѣтѣ
*Ѹѿ ѿкѣтѣбѣа
во нѣ. прѣжде
бысть сей ѿбразъ
во ѿфѣонскоѣ Горѣ
в дѣвнѣевѣ
мѣтѣрѣ. ѿ неѣ же
бысть сицевоѣ
чѣдо. Прншелъ

Изѿбраженіе Чюдотворнаго ѿбразѣ
Прѣтоѣ Бѣны вѣнникна Гажѣ во Ѹгрьнѣ.

нѣкогда в мѣтѣрѣ сей тогдашнего врѣ(-)
мени первоплѣнѣтель. і похѣти нѣкѣмъ
ейѣ нз црѣкви насилѣтвом. і заключивъ ю в кра(-)
ейѣ своѣ. ѿнде ѿ тѣдѣ грозѣици ѿцѣм.
і ѿбо пловѣа пѣчѣною морскою. виднѣтъ

во снѣ дважды і трижды Пресѣдоу Бѣдоу.
 грозѣщю емѣ і глѣщю. Почто мѣ за(-)
 ключилъ еси сѣмо вселѣкаве і злодѣе.
 проводи мене вспѣт во ѡбѣтелнице
 мое. і дѣже ѡпокоевѣсѣ: Шныиже ѣ(-)
 ко не слыша словѣ ѡныѣ. і не вѣнѣсѣ ни(-)
 во что. возвѣдѣсѣ сѣдѣше ѣко і зѣмѣ.
 і ѣбѣе корѣ на море вѣрѣ вѣліѣ і стѣра(-)
 шнаѣ. ѣко вѣстковаше корѣбель ѣго.
 погрѣзѣтѣсѣ со вѣсѣми товарѣи ѣ
 хотѣше во глѣбниѣ: і тогда вѣпомѣнѣ
 іконѣ пресѣты а бѣды. течѣ ко крабѣи
 своѣй. і обрѣте ѣ сокрѣщенѣ нѣ морѣ(-)
 чныѣ части. і чѣтѣю ѡнѣ іконѣ междѣ
 платнѣвъ своѣ. обтѣкѣщю мѣром многѣм.
 ѣже нздѣѣше благоѣхѣніе многое і до
 нынѣ. і ѣко прѣѣ в рѣки своѣ іконѣ,
 ѣтѣшисѣ і вѣрѣтѣз многѣй. і прѣѣта вѣрѣѣ
 ѣбѣе:

рѣз

потогда іоанъ пероге убо убогаѡся . Второе
іпону **с**рѣдѣ істо парищевѣ своихъ до
дратиіа **а**мнтра . іоудадѣ іпону Престыа
бцы іноиѡ . самногимѣ страхомѣ итпрѣ
пестомѣ . іуноцы **с**ре приѣмше стѣго
іпону содстѣнимѣ благого дѣннемѣ ,
постѣдиша го поцрѣси затраповѣ
ирылосомѣ . близѣ го жныхъ дверей
стаго олтарѣ , дѣвѣи дѣдима іпо
илангаѣма :-

зрѣ **т**тѣи **в**платершѣ **а**фоніомѣ :-

сдѣсаніи согостѣтти . донолѣ вѣвѣ
зѣміи пребы вѣетте . донолѣ смущаетте
рѣсѣиное црѣто . донолѣ не прѣдетте
апопѣганіе . Помилѣте саіми себѣ . и
на **с**облазны не таоритте :-

тогда і ѡнѣ первѣе ѡбо ѡбогавсѧ. второе же
і понѡжденѣ ѡ товарищевѣ своихъ воз(-)
вратисѧ в мнѣтирь. і ѡдаде іконѡ Пресѣты ѧ
бѣны іноком. со многимъ страхомъ и трѣ(-)
петомъ. Иноцы же прїемше стѣю
іконѡ со всякимъ благоговѣннемъ,
постѧвши ѡ во цркви за правымъ
крѣломъ. близъ южныхъ дверей
стѣго олтарѧ. вѣмн виднма и по(-)
кланѧема :

4. kép: Naptárikon az Istenszülő-ikonokkal (Bentchev – Haustein-Bartsch, 2000 nyomán)

5. kép: A pócsi Istenszülő virágkoszorúban. Fatábla, olajfestmény, 18. század. Szentendre, Pozsarevacska templom (Magyar Képzőművészeti Egyetem, 2020)

6. kép: A pócsi Istenszülő virágkoszorúban. Vásznon, olajfestmény, 18. század. Szentendre, Pozsarevacska templom (Horváth Máttyás felvétele, 2015)

7. kép: A pócsi kegykép „Rosa mystica” díszkerete. Nemesfém, drágakövek, 1697. Bécs, Szent István-székesegyház kincstára (Fenzl – Weissensteiner – Guber 1997 nyomán)

8. kép: F. W. Tamm: A pócsi Istenszülő virágkoszorúban.
Passau, Szent Pál-templom főoltára. (Fekete András felvétele)

9. kép: A pócsi Istenszülő és négy medalion, zászlókép. Vásznon, olajfestmény, 18. század második fele. Szerb Egyházi Múzeum, Szentendre

10. kép: Szent Illés próféta és négy medalion, zászlókép. Vásznon, olajfestmény, 18. század második fele. Szerb Egyházi Múzeum, Szentendre

11. kép: A pócsi Istenszülő, zászlókép, lásd 9. kép.

12. kép: Keresztelő Szent János, a zászlókép egyik medalionja, lásd 9. kép.

13. kép: A pócsi Istenszülő. Fatábla, olajfestmény, egykorú díszkeretben, 18. század utolsó negyede. Magángyűjtemény

14. kép: A 13. kép részlete

15. kép: Pócsi Istenszülő. Üvegkép, 19. század első fele. Néprajzi Múzeum, Budapest

16. kép: Dorneck: A máriapócsi kegykép. Rézmetszet, Jordánszky Elek művében, 1836

17. kép: A pozsajszki kegykép, 17. század második fele

18. kép: A pozsajszki kegykép eredeti helyén

19. kép: Szűz Mária-mellékoltár a bécsi lazaristák templomában, 1878 (Lakata Pál felvétele)

20. kép: A mellékoltár jobb szárnyának részlete a pócsi kegykép ábrázolásával (Lakata Pál felvétele)

21. kép: A pócsi kegykép ábrázolása az oltár jobb szárnyán
(Lakata Pál felvétele)

22. kép: Mária-kegyképek május havára. Szentkép, Bécs,
19. század második fele. Göttweig, Bencés apátság